

İLHAM RƏHİMLİ

SƏHNƏ FƏDAİLƏRİ

3 cildə

1

Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

**Mirzə Muxtar
Məmmədov**
(1841–1929)

Milli səhnəmizin ilk peşəkar aktyorlarından biridir. Realist aktyor məktəbinin inkişafında xüsusi xidmətləri var. Əslində, səhnə xidmətlərini əsas peşəsi olan müəllimlikdən ayırmayıb. Bununla belə, aktyorluğun ilkin nəzəri-estetik, bədii-təcrübi səciyyələrinin təşəkkülünə səbəb olub. Ömrünün əlli ildən çoxunu xalqın maariflənməsinə sərf edib. Bu yolda hər cür əzablara mətanətlə sinə gərrib və həyatının mənasını xalqın mənəvi təkamülündə, təfəkkürlərin tərəqqisində tapıb.

Mirzə Muxtar Ələsgər oğlu Məmmədov (Məhəmmədzadə) 1841-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olub. Bəzi mənbələrdə onun təvəllüdü 1859-cu il göstərilir. Muxtar Məmmədov əvvəlcə mədrəsədə, iki il sonra, on bir yaşından türk-rus mütərəqqi məktəbində təhsil alıb. Fars və rus dillərini mükəmməl öyrənib. Yeniyetmə yaşlarından şəhərdə poeziya xridarı və lirik şeirlər, qəzəllər müəllifi kimi tanınıb. Şeirlərini əsasən ana dilində, bəzən də farsca yazıb. Şuşada fəaliyyət göstərən Xarrat Qulunun muğam məclislərində yaxından iştirak edib. “Segah”, “Mahur-Hindi”, “Qacar bayatısı” muğamlarını şövqlə oxuyub.

Şuşa şəhərində xalq oyun-tamaşalarını təşkil edən, məsxərə və vodevillərə səhnə həyatı verən Qarabağ ziyalıları arasında

adı həmişə hörmətlə çəkilib və uca tutulub. Buna görə ona hörmət əlaməti olaraq “Mirzə” deyərək müraciət ediblər.

Mirzə Muxtar iyirmi iki yaşından Şuşada müəllimliklə məşğul olub. 1870-ci ildə Novruz bayramı münasibətilə “Qaravəlli” tamaşası hazırlayıb və oyun camaatın çox xoşuna gəlib. Bundan sonra o bütün bayramlara məsxərəli oyunlar hazırlayıb. 1874-cü ildə Şuşada Mirzə Fətəli Axundzadənin “Hacı Qara” komediyasını tamaşaya hazırlayıb. Komediya Şuşadakı rus əsgərlərin qışlamasında (kazarmasında) göstərilib. Aktyor bu barədə “Övrəqinəfəsə” jurnalının 1919-cu ildə nəşr olunmuş 2-ci sayında yazır: “O vaxtda mətbəə-filan olmadığından qələm ilə otuz beş elan yazdım payladım camaətə. Axşam tamaşaçılarından bəziləri: “şəriətə zidd bir şey bulsaq, vay halına” deyərək məni hədələyirdilər... Bərəkət versin ki, dinə müxalif bir şey bulmayıb razı getdilər. İştə o zamandan bəri Qafqasiyanın başqa şəhərlərinə səfər edib, tamaşalar göstərmişəm. O cümlədən İrəvanda, Gəncədə, Tiflisdə, Vladıqafqazda və Dərbənddə...”.

Onun aktyorluğunun ilkin mərhələsi (1873–1883) məhz Şuşa dövrünə aiddir. Müəllimlik fəaliyyətinə də burada başlamışdır. 1883-cü ildə Mirzə Muxtar Gəncəyə köçərək burada müəllimlik etmiş, sonra Tiflisə gedərək xüsusi gimnaziyada təhsil almaqla bərabər, türk-rus ilkin məktəbində dərs demişdir. Təbii ki, səhnə vürğunu hər iki şəhərdə, xüsusən Tiflisdə yerli həvəskarlar dəstəsində aktyorluğunu davam etdirmişdir. Hətta yeri gələndə özü də Sultanməcid Qənizadənin, Nəcəf bəy Vəzirovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin kiçik məsxərələrini tamaşaya hazırlamışdır. Beləliklə, Gəncə və Tiflis dövrü onun səhnə fəaliyyətinin ikinci mərhələsi kimi səciyyələnir.

Mirzə Muxtar Məmmədov 1899-cu ildə Bakıya köçüb. Məktəblərdən birinə müəllim düzəldikdən sonra şəhərin teatr həvəskarları ilə tanış olub. Xüsusən Cahangir Zeynalov, Məhəmməd

Əlvəndi, Əbülfət Vəli ilə dostluğu, geniş müaliəsi, aktyorluq peşəsində kifayət qədər təcrübəsi tezliklə onu Bakının teatr mühitində tanıdıb sevdirmişdir. Mirzə Muxtar Şuşadan çox yaxşı tanıyan, hətta onun yay aylarında buraya istirahətə gələndə oynadığı bir sıra tamaşalara rejissorluq etmiş dramaturq və teatr xadimi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1900-cü ilin son günlərində Bakıya gəlir, 1901-ci ildən isə o, Bakıdakı teatr həvəskarlarını bir yerə toplayaraq güclü trupa yaradır. Müsəlman dram artistləri cəmiyyəti (“Şirkət” də deyilib) adlanan dəstəyə, sözüün əsl mənasında, baş rejissorluq etmiş Əbdürrəhim bəyin teatr fəaliyyəti Mirzə Muxtarın aktyorluq imkanlarının daha dərinə və şəxəli açılmasına zəmin yaratmışdır.

Bakı dövrü Mirzə Muxtar Məmmədovun yaradıcılığının üçüncü, əsas və daha əhatəli mərhələsi kimi formalaşmışdır. Aktyor burada həmçinin İkinci müsəlman dram cəmiyyəti, “Həmiyyət”, “Nicat”, “Səfa”, Hüseynqulu Sarabskinin Opera artistləri dəstəsi, “Zülfüqar bəy və Üzeyir bəy Hacıbəyli qardaşlarının müdiriyyəti”, Abbasmirzə Şərifzadənin yaratdığı Müsəlman artistləri ittifaqı teatr truppalarında aktyorluq edib.

“Kaspi” qəzeti 10 may 1913-cü il tarixli sayında yazırdı: “Onun müsəlman səhnəsi üçün xidmətləri ona görə böyükdür ki, o zaman səhnədə çıxış etmək mürtədlik hesab olunurdu, bunu intixab edən avam xalq və ruhanilər tərəfindən lənətlənirdi. O zaman qadın rolları ifa etmək daha böyük abırsızlıq sayılırdı. Qadın rollarının ifaçıları təhqir edilir, oynadıqları qadın rolunun adı ilə adlandırılırdılar. Hamı bilir ki, müsəlmanlarda kişilərin qadın adı ilə adlandırılması nə dərəcədə təhqiramizdir. Bu qocaman səhnə həvəskarı məhz belə çətinliklərdən keçmişdir”.

“Nicat”, sonralar “Səfa” teatr dəstələrində və Hüseynqulu Sarabskinin Müsəlman opera artistləri truppasında musiqili teatr janrına çox rəğbət bəsləyənlərdən biri də Mirzə Muxtar Məmmədovdur.

mədov olub. Sarabski “Nicat” cəmiyyətidən ayrılıb, öz truppasını təşkil edəndə bu işə fəal qoşulan Xəlil Hüseynovun, Məhəmməd-hənifə Tanrıqulovun (Terequlovun), Cəlil Bağdadbəyovun, Əhməd Ağdamskinin əsas çiyindəşları məhz Mirzə Muxtar Məmmədov idi. Təcrübəli və qocaman aktyor Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Şah Abbas və Xurşid banu” (Vəzir), “Leyli və Məcnun” (Əbül Qeys), “Rüstəm və Söhrab” (Səməngən şahı), “Əsli və Kərəm” (İsfahan şahı, Şeyx Nurani və Keşiş), Zülfüqar Hacıbəylinin “Aşıq Qərib” (Hacı və Vasiq), Mirzə Cəlal Yusifzadənin mətninə tarzən Mirzə Zeynalovun köməkliyi ilə musiqi tərtib etdiyi “Fərhad və Şirin” (Şapur) operalarında oynayıb.

Azərbaycanın musiqiçilər diyarı sayılan Qarabağın Şuşa şəhərində doğulan, gəncliyini yetkinlik çağlarına qədər orada yaşayan Mirzə Muxtar Məmmədovun ürəyəyatımlı, xoş əvazlı səsi vardı. O, müəyyən muğamları, xüsusən xalq mahnılarını şövqlə oxuyurdu. Üzeyir bəy Hacıbəyli də, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev də onu Şuşadan aktyor, teatr təşkilatçısı və xanəndə kimi yaxşı tanıyırdılar. Ona görə də 1907-ci ilin sonlarında Bakıda maarifpərvər ziyalı İmran Qasımovun (Kəngərli) evində və “İslamiyyə” mehmanxanasında məşqləri aparılan “Leyli və Məcnun” operasının hazırlanmasına ilkin dəvət alanlardan biri məhz Mirzə Muxtar Məmmədov olub. O, operanın 12 yanvar 1908-ci ildə göstərilən ilk tamaşasında Əbül Qeys (Məcnunun atası) rolunu ifa edib. Üzeyir bəyin növbəti operası “Şah Abbas və Xurşid banu”nun 10 mart 1912-ci ildə olan premyerasında Mirzə Muxtar Məmmədov Vəzir rolunu oynayıb. Yenə Üzeyir bəyin “Əsli və Kərəm” operasının səhnəyə ilk qədəmində (9 noyabr 1912) Mirzə Muxtar İsfahan şahı rolunda tamaşanın aktyor ansamblına daxil olub.

Təcrübəli aktyor hətta yaşlı vaxtlarında da, aktrisa çatışmazlığı ucbatından “Arşın mal alan”da Cahan xala, “Məşədi

İbad”da Həsənqulu bəy və Gülnaz, “Ər və arvad”da Yetər, Nəcəf bəy Vəzirovun “Hacı Qənbər” komediyasında Yetər, “Müsibəti-Fəxrəddin” faciəsində Hürü, Nəriman Nərimanovun “Dilin bəlası”nda Pərizad, Sultanməcid Qənzadənin “Axşam səbri xeyir olar” vodevilində Gülcəmal rollarını oynayıb. Hətta qadın rollarında çıxış etdiyinə görə ona “Qız Muxtar” ləqəbi verilib.

Milli teatr tariximizdə Kərbəlayı Cahangir Zeynalovdan sonra (30 noyabr 1910) təntənəli yubileyi keçirilən aktyor Mirzə Muxtar Məmmədov olmuşdur. Aktyorun səhnə fəaliyyətinin 40 illiyinə həsr olunmuş yubileyi “Nicat” cəmiyyəti təşkil edib. 9 may 1913-cü ildə Tağıyev teatrının binasında keçirilən bayram şənliyində Mirzə Muxtar Məmmədovun iştirakı ilə “Leyli və Məcnun”, “Rüstəm və Söhrab” operalarından və “Pulsuzluq” (İvan Turgenev. Təbdil edən Ceyhun Hacıbəyli) məzhəkəsindən parçalar oynanılmışdır.

Mirzə Muxtar Məmmədovun peşəkar aktyor kimi Bakı yaradıcılıq dövrü əlli səkkiz yaşından başlayıb. Buna baxmayaraq o, səhnəyə həmişə cavanlıq ehtirası və yanğısı ilə məhəbbət bəsləmiş, teatrımızın peşəkarlığa doğru tərəqqisində yorulmadan çalışmışdır. Özünün müdrik tövsiyələri, ağısaqqal məsləhətləri, təcrübəli ustud göstərişləri ilə teatr həvəskarları arasında xüsusi hörmət və izzət sahibi olmuşdur. Onun çoxsaylı rollarının Bakı dövrünün siyahısı əlvandır. O, burada əvvəlcə qadın obrazlarından Yetər, Hürü, Bədircahan (“Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük”, “Müsibəti-Fəxrəddin” və “Ağakərim xan Ərdəbili”, Nəcəf bəy Vəzirov), Gülcəmal (“Axşam səbri xeyir olar”, Sultanməcid Qənzadə), Yetər (“Ər və arvad”, Üzeyir bəy Hacıbəyli), Pərizad (“Dilin bəlası”, yaxud “Şamdan bəy”, Nəriman Nərimanov) rollarını oynayıb. Gözəl səsi olan aktyor bir sıra tamaşalarda səhnədə və səhnə arxasında xanəndə rollarını da ifa edib.

Sonra müxtəlif janrlı tamaşalarda Səfər bəy, Arakel və Sərkis (“Hacı Qara”, Mirzə Fətəli Axundzadə), Zabit, Şiruyə və Baş möbid (“Dəmirçi Gəvə”, Şəmsəddin Sami), İbrahim (“Qəzavat”, S.Lanskoj), Keşiş (“Qaçaq”, Fridrix Şiller), Könüllü əsgər, Əkbər şah Hindu (“Vətən” və “Qara bələ”, Namiq Kamal), Kaysarov (“Napoleon müharibəsi və yaxud Moskva yanğını”, Baxmetov), Zabit (“Tariq ibn Ziyad”, Əbdülhəq Hamid), Müəllim (“Xan-xan”, Həşim bəy Vəzirov), Möbid (“Ənuşirəvani adil”, Əbdürrəsul Şərifzadə), Şeyx Əhməd (“Ölümlər”, Cəlil Məmmədquluzadə), Mirzə Qoşunəli və Mirzə Bayram (“Dağılan tifaq”, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev), Əhməd Rza (“Sultan Əbdülhəmidin xəli”, Mehdi bəy Hacınski), Molla Sübhan (“Ədirmə fəthi”, Cəfər Cabbarlı), Yusif, Cəfər xan (“Şamdan bəy” və “Nadar şah”, Nəriman Nərimanov) obrazlarında səhnəyə çıxıb. Bu rolların əksəriyyətini bir neçə quruluşda oynayıb.

Erməni daşnakları 1918-ci ilin martında Bakıda kütləvi qırğınlar törəyəndə, vəhşiliklə şəhəri oda qalayanda 59 yaşlı ağsaqqal teatr xadiminin olan-qalan varidatı əlindən çıxır, evi yanır və o, zəlil gününə düşür. Kimsəsiz ağsaqqal doğma şəhəri Şuşaya da gedə bilmir. “Bəsirət” qəzeti özünün 17 noyabr sayında “Dilənçi artist” adlı məqalə dərc etmişdi və orada Mirzə Muxtarın maddi cəhətdən acınacaqlı vəziyyətə düşdüyünü göstərir, aktyor həmkarlarını qocaman ustada yardıma çağırırdı. “Bəsirət”in çıxışından sonra xarici ölkələrdən Bakıya qayıtmış maarifçi ziyalılar aktyora ianə toplamışlar.

1918-ci il oktyabrın sonlarında İrandan Bakıya qayıdan Üzeyir bəy Hacıbəyli qardaşı Zülfüqar bəylə “Müdiriyyət” teatr truppasını bərpa etdi. Baş rejissorluğa Üzeyir bəy özü təyin olundu. Bir qədər sonra bu vəzifəni bəstəkarın dəvəti və tövsiyəsi ilə Hüseyn Ərəblinski tutdu. Bir müddət Abbasmirzə Şərifzadə də baş rejissor oldu. Noyabrda “Müdiriyyət” dəstəsi Əbdürrəhim

bəy Haqverdiyevin “Dağılan tifaq”, Sultanməcid Qənizadənin “Axsam səbri xeyir olar”, Şəmsəddin Saminin “Dəmirçi Gəvə”, Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” (afişalarda “Nadir şah Əfşar” kimi də yazılıb) əsərləri, Üzeyir bəyin “Əsli və Kərəm”, “Leyli və Məcnun”, “Şah Abbas və Xurşid banu”, “Arşın mal alan”, “Məşədi İbad”, Zülfüqar Hacıbəylinin “Aşiq Qərib”, “Əlli yaşında cavan”, “Evləkən subay” opera və operettaları ilə yenicən, daha coşqun ehtirasla fəaliyyətə başlayıb. Mirzə Muxtar Məmmədovun ağır həyat şəraitindən xəbər tutan Üzeyir bəy “Müdiriyyət”in hesabına ağsaqqal teatr xadiminə hər ay beş yüz rubl təqaüd kəsmişdir. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycanın maarifçi ziyalılarının topladıqları külli miqdarda ianə 1919-cu ilin 6 yanvarında “Azərbaycan” qəzeti redaksiyasına göndərilmişdi. Bu işdə “Bəsirət” qəzeti də öz xeyirxahlığını lütfkarlıqla yerinə yetirmişdir.

Mirzə Muxtar Məmmədov təxminən 1929-cu il yanvar ayının 16-da Bakıda vəfat edib. Bəzi mənbələr onun 1930-cu ildə, bir qismi isə 1928-ci ildə dünyasını dəyişdiyini bildirir. Lakin onun ölümü haqqında çıxan qəzet məlumatlarından sənətkarın 1929-cu ildə vəfat etdiyi məlum olur.